

נוצרים בירושלים
ערב חג המולד 2011
ד"ר אמנון רמון

ירושלים היא העיר היחידה בעולם בה חיות זו לצד זו כ-15 קהילות נוצריות שונות (חלקן הגדול בעלות היסטוריה ארוכה של מאות שנים) ובה מתגוררים באופן קבוע אנשי כנסייה, נזירים ונציגי ארגונים נוצריים שונים מארבע כנפות תבל. מאחורי כל אחת מן הקהילות הנוצריות וכל אחד מן הגורמים הנוצריים הפועלים בעיר ניצבים קהילות גדולות של מיליוני מאמינים, מדינות וגורמים נוצריים בין-לאומיים רבי עוצמה. ירושלים היא העיר היחידה בעולם שכמעט כל הכנסיות והזרמים הנוצריים שואפים לתקוע בה יתד.

ערב חג המולד 2011 הנוצרים מהווים מיעוט זעיר באוכלוסיית ירושלים. שיעור האוכלוסייה הנוצרית בעיר הוא 1.9% בהשוואה ל-19% בשנת 1946 בשלהי תקופת המנדט הבריטי. במספרים מוחלטים ירד מספר הנוצרים בירושלים מ-31.3 אלף ב-1946 ל-14.6 אלף בסוף 2010. הסיבה המרכזית לירידה במספר הנוצרים ב-65 השנים האחרונות נעוצה בתוצאות מלחמת 1948 שבעקבותיה עזבו את העיר לא רק הבריטים ורוב הנוצרים האירופים שהתגוררו בה אלא גם חלק ניכר מן התושבים הערבים נוצרים. בעוד שלפי אומדן רשמי הגיע מספר הערבים הנוצרים בירושלים ב-1945 ל-17 אלף הרי שב-1961 נפקדו בשני חלקי העיר רק 12 אלף נוצרים (11 אלף בחלק הירדני ו-1400 בצד הישראלי – נוצרים ערבים ולא-ערבים).

מאז מלחמת ששת הימים ניכרת מגמה של יציבות במספר הנוצרים בירושלים: בספטמבר 1967 נמנו בתחום השיפוט החדש של ירושלים 12.9 אלף נוצרים. ב-1988 הגיע מספרם ל-14.4 אלף ומספר זה נשאר קבוע (עם תנודות קטנות) עד היום. אולם, חלקם של הנוצרים באוכלוסיית העיר ירד מ-2.9% ב-1988 ל-1.9% בסוף 2010 עקב שיעור ריבוי טבעי נמוך והעדר הגירה נוצרית אל העיר – בעיקר בהשוואה לגידול הרב שחל באוכלוסייה המוסלמית והיהודית בעיר. ההגירה של הערבים נוצרים לחו"ל - בעיקר לצפון אמריקה ולדרומה ולצפון אירופה - היא תופעה בולטת מראשית המאה העשרים והיא התגברה מאוד בעקבות המשבר של מלחמת 1948 ובמימדים קטנים יותר לאחר מלחמת ששת הימים ב-1967.

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה התגוררו בירושלים בסוף 2010 11.576 נוצרים ערבים. מתוכם 4348 (38%) התגוררו בעיר העתיקה (2872 ברובע הנוצרי, 1140 ברובע המוסלמי, 258 ברובע הארמני ו-78 באזור הרובע היהודי). 3441 ערבים נוצרים (כ-30%) התגוררו בצפון העיר בשכונות בית חנינא ושועפאת. 522 (4.5%) ערבים נוצרים התגוררו בשכונות היהודיות בצפון העיר – פסגת זאב, הגבעה הצרפתית ואזור הר הצופים (חלקם הגדול כנראה סטודנטים באוניברסיטה העברית ובמוסדות אחרים להשכלה גבוהה הלומדים בעיר) ו-625 (5.4%) התגוררו באזור בית צפאפא.

3029 נוצרים לא-ערבים התגוררו בירושלים בסוף שנת 2010. אוכלוסייה זו כוללת חלק ניכר מן הארמנים (תושבי הרובע הארמני), אנשי כמורה, נזירים, נוצרים שקיבלו אזרחות או תושבות ישראלית ועולים (בעיקר מחבר העמים) שהגדירו את עצמם כנוצרים. מתוכם 492 (16%)

מתגוררים ברובע הארמני, 300 (10%) מתגוררים ברובע הנוצרי, 76 ברובע המוסלמי ו-36 באזור הרובע היהודי. 201 מתגוררים בשכונות בית חנינא ושועפאת ו-95 באזורי הר הזיתים, ואדי אל ג'וז שיח' ג'ראח' ובאב א-זהרה. 61 מתגוררים בשכונת החבשים (רובם כנראה נזירים אתיופים או אזרחים אתיופים ואריתראים) ו-56 באזור הר ציון ואבו-תור (כנראה בעיקר נזירים וסטודנטים נוצרים שלומדים במוסדות הנוצריים בהר ציון).

223 נוצרים לא-ערבים (כנראה בעיקר עולים מחבר העמים ומארצות אחרות) מתגוררים באזור נווה יעקב ופסגת זאב; 207 באזור קריית יובל, עיר גנים וקריית מנחם; 259 באזור גאולים (בקעה), תלפיות ותלפיות מזרח ו-103 בגילה.

לאוכלוסייה נוצרית זו יש להוסיף מספר לא ידוע של מהגרי עבודה (עובדים זרים) ופליטים (בעיקר מסודאן ומאריטריאה) העובדים בירושלים. בתוכם בולטת קהילה של פיליפינים המקיימת תפילה בכנסייה שבמנזר רטיסבון במרכז העיר ובכנסיות נוספות.

אולם למרות השיעור הנמוך של הנוצרים באוכלוסיית העיר בולטת בה הנוכחות הנוצרית הפיזית בשלל מגדלי הכנסיות והמנזרים בעיקר באזור העיר העתיקה והר הזיתים. בסקר שערכנו בשנות ה-90 מנינו כ-160 כנסיות בירושלים (כולל כנסיות בתוך בתי ספר ומוסדות נוצריים). במחקר נוסף שערכנו בתחילת שנות ה-2000 מנינו 117 מוסדות ואתרים נוצרים בעיר העתיקה ובהר ציון.

בנוסף, הפעילות ההיסטורית של הכנסיות והמעצמות האירופיות שעמדו מאחוריהן – בעיקר ממחצית המאה ה-19 ועד מלחמת העולם הראשונה – הפכה אותן גם לגורם נדלייני מרכזי בירושלים המחזיק בידיו – על פי מחקר שנערך על ידי ישראל קמחי במכון ירושלים לחקר ישראל – קרקעות בהיקף של כ-5000 דונם (כמעט פי 6 משטח העיר העתיקה או 10% משטח ירושלים לפני 1967). השטחים הללו מרוכזים באזורים חשובים ומרכזיים של העיר כמו העיר העתיקה, האגן ההיסטורי המקיף אותה, הר הזיתים, גן הפעמון וגן בלומפילד, אזור רחוב קרן היסוד ושכונת טלביה, עמק המצלבה וסביבותיו (כולל חלק מן המגרש עליו בנויה הכנסת), הגן הציבורי סביב מנזר סן סימון, אזור מנזר מר אליאס, סמוך לשכונת הר חומה ועוד. מצב זה הופך את הכנסיות לגורם משמעותי ביותר בכל מה שנוגע לפיתוחה של העיר בכלל והאגן ההיסטורי בפרט.

בולטת מאוד גם הנוכחות הנוצרית בתחום החינוך וההשכלה. באזור ירושלים פועלים כ-20 מוסדות חינוך שיש להם זיקה לכנסיות או לארגונים נוצריים שונים. מכיוון שחלק ניכר מן התלמידים בהם הם מוסלמים (בעיקר מבני האליטות של החברה המוסלמית) תרומתם גדולה לכלל החברה הערבית במזרח העיר. בתחום ההשכלה הגבוהה והמחקר פועלים בירושלים שורה ארוכה של מוסדות שיש להם זיקה לכנסיות או לארגונים נוצריים שונים בהם לומדים בעיקר סטודנטים זרים מחו"ל. בין החשובים שבהם ניתן למנות את המוסד האקדמי בטנטור, הסמינר של הפרנציסקנים (הקוסטודיה טרה סנטה) במנזר ההלקאה בויה דולרוזה, המכון האפיפיורי למקרא, בית יוסף של כנסיית הדורמציון, המכון הגרמני לארכיאולוגיה באוגוסטה ויקטוריה, ה'אקול ביבליק' של הנזירים הדומיניקנים בדרך שכם ועוד.

בתחום השירותים החברתיים פועלים בעיר עשרות מוסדות בריאות, רווחה וצדקה שמפעילים ארגונים ומוסדות נוצריים. הבולטים שבהם הם בית החולים אוגוסטה ויקטוריה, בית החולים סנט ג'וזף, בית החולים סנט לואי, בית החולים סנט ג'והן לחולי עיניים, וארגוני צדקה חשובים כמו המיסיון הפונטיפקאלי וקאריטס.

ולבסוף נזכיר את התחום החשוב של התיירות הנוצרית. 66% (כ-2.4 מיליון) מן התיירים שביקרו בישראל ובירושלים ב-2010 היו נוצרים (לעומת כ-30% יהודים) וקיים מרכיב צלייני או "תרבותי-נוצרי" כלשהו בביקורם בעיר. שנת 2010 הייתה שנת שיא במספר התיירים לישראל (כ-3.45 מיליון תיירים). התפוסה של המלונות בירושלים בסוף 2010 הגיעה לכ-90% וקשה היה למצוא חדר פנוי בעיר. בעיר פועלות כ-25 אכסניות לצליינים ותיירים שמפעילים כנסיות וארגונים נוצריים. בין האכסניות הידועות ניתן למנות את 'קזה נובה' (האכסניה הפרנציסקנית) האכסניה האוסטרית והאכסניה הלותרנית בעיר העתיקה, את המלון הגדול הפועל במרכז נוטרדם ליד השער החדש, את האכסניה הסקוטית וימק"א.

המקומות הקדושים לנצרות והכנסיות החשובות (ובראשן כנסיית הקבר הקדוש) הן מוקדי משיכה מן המעלה הראשונה לתיירות העולמית. לטקסים כמו "טקס האש הקדושה", שנחוג בכנסיית הקבר לפני חג הפסחא יש פוטנציאל להפוך למוקד מרכזי עולמי של תיירות דתית ותרבותית. קיימת הסכמה רחבה בין המומחים העוסקים בנושא התיירות שפוטנציאל זה של התיירות הצליינית ו"תיירות תרבותית" לא ממומש במלואו וניתן לעשות הרבה לקידומו. הקהילות והגורמים הנוצריים המקומיים הפועלים בירושלים הם "בני ברית" וגורמים חיוניים בפיתוח תיירות זו.

לסיכום: למרות משקלן הדמוגרפי הקטן של הקהילות הנוצריות ומעמדם השברירי והעדין של הגורמים הנוצריים הפועלים בעיר בצילם של הגורמים היהודים והמוסלמים הנאבקים על השליטה בה, יש למימד הנוצרי חשיבות רבה ביותר לחיזוק מעמדה האוניברסאלי של ירושלים. לשני הצדדים הנצים – הישראלים והפלסטינים – יש אינטרס ברור בשמירת מעמדו של הגורם הנוצרי (על כל פלגיו). תרומתו לנוף העיר ולייחודה – במיוחד באגן העיר העתיקה – היא עצומה. גם חשיבותו הכלכלית לתיירות הצליינית היא מכרעת.

מבחינה היסטורית ניתן לומר שהנצרות הייתה במידה רבה ה"רמקול" שהפיץ את קדושתה של ירושלים ברחבי העולם ומי שהפכה אותה ל"עיר עולם". ירושלים היא העיר היחידה בעולם הקדושה לכל הזרמים והקבוצות הנוצריות – בנוסף לקדושתה ליהדות ולאסלאם. היעלמותן של הקהילות והכנסיות מנוף העיר והמטרופולין המקיף אותה עלולה לפגוע קשה בקסמה של העיר ובמעמד מיוחד זה, שאין לו אח ורע בעולם.